

S. Naumović, M. Jovanović (Eds.), *Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century*, Belgrade-Graz 2001, str. 301

Povećano interesovanje za istraživanje istorije detinjstva, kao jedne od novijih tema u istoriografiji, zadnjih decenija umnogome je promenilo istorijsku nauku. Izučavanje istorije detinjstva postalo je nezaobilazno u društvenoj istoriji, istorijskoj društvenoj nauci i naročito u istorijskoj antropologiji.

Udruženje za društvenu istoriju, zajedno sa Institutom iz Graca, otvorilo je ovu temu vezujući je za balkansko podneblje, što je višestruko korisna i inspirativna novina u domaćoj istoriografiji.

Zbornik *Detinjstvo u Jugoistočnoj Evropi: istorijske perspektive o odrastanju u 19. i 20. veku* (*Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century*), koji su uredili Slobodan Naumović i Miroslav Jovanović, deo je projekta *History and History Teaching in South East Europe*, nastalog kao rezultat saradnje Udruženja za društvenu istoriju iz Beograda sa Institutom za jugoistočnu Evropu Univerziteta u Gracu i Jugozapadnim univerzitetom „Neofit Rilski” u Blagoevgradu. Ovaj projekat podstaknut je na Međunarodnoj konferenciji „Detinjstvo na Balkanu”, održanoj u Institutu za jugoistočnu Evropu u Beču 21. i 22. januara 2000. godine, na kojoj su učestvovali istoričari i antropolozi iz Srbije, Austrije, Bugarske, Makedonije, Bosne, Hrvatske, Turske, Grčke i Albanije. Po navodima

urednika Zbornika, Miroslava Jovanovića i Slobodana Naumovića, istorija detinjstva u zemljama jugoistočne Evrope stiže sve više zagovornika, o čemu svedoče i brojne publikacije o ovom problemu.

U zborniku *Detinjstvo u Jugoistočnoj Evropi* vidljive su metodološke i teorijske promene, kroz upotrebu *oral history*, istorije svakodnevnog života, istorije mentaliteta, istorijske antropologije, društvene istorije, što je, svakako, od velikog značaja za preispitivanje i izgrađivanje moderne nacionalne istoriografije. Idejni prethodnik ovog zbornika je, prema rečima urednika, zbornik *Between the Archives and the Field. A Dialogue on Historical Anthropology*, objavljen u Beogradu 1999, kao plod uspešne saradnje austrijskih i srpskih naučnika u tri discipline - istorijske antropologije, društvene istorije i antropologije.

Zbornik radova *Detinjstvo u Jugoistočnoj Evropi* čini pet poglavlja i obuhvata radove osamnaest autora, među kojima je vidljiva brojna premoć (sedam) autora iz Srbije.

Čitaocu se u prvom poglavlju nudi teorijsko utemeljenje čitavog projekta - tekst austrijskog profesora Mihaela Mitterauera - u kome on naglašava značaj uvođenja ove teme u istoriografiju i daje svoje viđenje istorije detinjstva, prema kome se istorija detinjstva fokusira na osnovna ljudska osećanja i iskustva, kao i

istorija adolescencije, istorija starih ljudi, istorija porodice ili istorija polova. Ovaj novi fokus u istorijskim studijama se najčešće svrstava pod pojam 'istorijska antropologija', u okviru koje istorija detinjstva čini jedan od osnovnih predmeta istraživanja. Mitterauer se osvrće i na temelje proučavanja istorije detinjstva, koje je dalo delo Filipa Arijesa „L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime”, objavljeno 1960. godine. Autor dalje navodi značaj „biografskog fokusa” u istraživanju istorije detinjstva, najčešće u vidu popularnih autobiografija, u kojima su u priče o svakodnevnom životu uključene i priče o detinjstvu, što jasno kazuje da danas istoričari i ostali naučnici moraju da se bave različitim aspektima istorije detinjstva, kao i značaj smeštanja istorije detinjstva u određeni društveni kontekst.

Drugo poglavlje, *Detinjstvo na selu*, sadrži tri priloga, Zigfrida Grubera, Marije Papatanasiju i Lene Dimovske, koja bacaju svetlost na detinjstvo u seoskoj zajednici u različitim kulturnim miljeima.

U članku *Deca i njihovo roditeljsko domaćinstvo u centralnoj Srbiji u 19. veku*, Zigfrid Gruber je pratio promene koje nastaju unutar jednog domaćinstva rađanjem novih članova, udajom, ili napuštanjem članova domaćinstva, bilo da se radi o migracijama, braku ili smrti. Jedinicu istraživanja za Grubera predstavljalo je domaćinstvo, odnosno određena porodica, a glavni izvor bio je popis stanovništva za šest sela iz Jaseničkog okruga, 1863. godine, prema kome je u ovom okrugu živelo 3181 dete. U svom istraživanju, Gruber se bavio i strukturom stanovništva, životom sa roditeljima ili bez njih, životom sa starijim članovima

porodice (babama i dedama), dečijim iskustvima sa promenama unutar domaćinstva (venčanje, rođenje, smrt i raspad domaćinstva). Ovim člankom, Gruber je, posmatrajući domaćinstvo i njegove članove iz dečije perspektive, uočio mogućnost proširivanja znanja o strukturi i promenama unutar domaćinstva i okruženju u kome su odrastala deca u početnoj fazi života.

Maria Papatanasiju je u komparativnoj studiji *Ruralno detinjstvo u planinskim oblastima Austrije i Grčke 1900-1940* pokušala da uporedi detinjstvo na Balkanu sa detinjstvom u Centralnoj/Zapadnoj Evropi i da tako pojam detinjstva na Balkanu razmatra u širem kontekstu. Poredeći dečija iskustva u planinskim oblastima Austrije i Grčke sa početka XX veka, ona je pokušala da dâ odgovore na pitanja kako i u kom socio-ekonomskom kontekstu je tekao proces socijalizacije dece, koja je uloga društvene stratifikacije i razlike u polovima u svakom od ovih društava i u kojoj meri se detinjstvo na Balkanu razlikuje od detinjstva u Centralnoj Evropi. Njeno istraživanje je pokazalo da su u mnogim aspektima detinjstvo u Centralnoj Grčkoj i u austrijskim Alpima tekla paralelno - u sferama ekonomije domaćinstva, obrazovanja, odnosa unutar zajednice i uticaja države na ruralno društvo kroz školovanje.

Značajan prilog ovom poglavlju dala je i Lena Dimovska u članku *Dečije igre i igračke u Makedoniji u periodu između dva svetska rata (1918-1941)*. Ona je pošla od stava da uloga igara i igračaka, iz kulturološke perspektive, predstavlja važan fenomen povezan sa ostalim kulturološkim faktorima, pre svega sa ulogom vaspitanja i obrazovanja. Prateći igre i igračke kojima su se deca igrala, moguće je pratiti i odnos porodice prema detetu,

njen finansijski položaj, kao i posmatrati čitavu regiju u kojoj je određena porodica živela. Ovo istraživanje Dimovska je obavila uglavnom koristeći metod intervjuja, analizirajući sećanja 33 odraslih (14 muškaraca i 19 žena), koji su u međuratnom periodu bili deca u različitim krajevima Makedonije, došavši do zaključka da su, bez obzira na to gde su živela, igrčke i igre bile prisutne u svakodnevnom životu makedonske dece.

Treće poglavlje, *Otadžbina-Država-Grad: „nacionalno” dete*, sadrži najveći broj radova (sedam), što je i razumljivo s obzirom na činjenicu koliki je značaj uticaja okruženja (državnog, nacionalnog, gradskog) na formiranje deteta. Tako u ovom poglavlju možemo da pratimo život na ulici, dečiji kriminal, obrazovanje elite, brigu o zdravlju, boravak dece u letnjim kampovima, ali i problem siromaštva, rada dece i prosjačenja.

Andrea Peto se bavila odnosom dece i države u Mađarskoj u 19. i 20. veku (*Deca i država u Mađarskoj: od periferije do centra (19-20. vek)*). Uloga države u brizi o siromašnima se menjala tokom dva veka, koja je Andrea Peto obuhvatila u svom istraživanju, prateći promene u brizi o siromašnoj deci u klasičnoj liberalnoj državnoj politici, koju je, na kratko 1919, zamenio komunistički eksperiment. Za početak istraživanja odnosa države prema deci, ona je uzela 1867, kada dolazi do promene u državnom uređenju, i kada briga o deci postaje i briga države (a ne samo porodice i crkve), i kada država donosi niz zakona u korist zaštite dece i osniva niz humanitarnih udruženja.

Odnos prema državi Andrea Feldman je prikazala kroz memoare Imbra Tkalca (1824-1912) iz 19. veka (*Imbro*

Tkalac: Memoari o dečaštvu u devetnaestovekovnoj Hrvatskoj). Ona je pratila hrvatsko društvo sredinom XIX veka i buržoaziju koja je bila različitog porekla, imala različit ekonomski položaj i različita politička gledišta. Porodica Tkalac je, kao i ostale bogate i uticajne porodice, mogla sebi i svojoj deci da priušti mnoge blagodeti koje je donosio njihov društveni položaj, što je imalo veliki značaj naročito za obrazovanje dece, jer su im na raspolaganju bili najbolji privatni tutori. Ali, pored slika prednosti koje je donosilo bogatstvo, Tkalac u svojim memoarima donosi i sliku otuđenja članova porodice i jednog usamljeničkog detinjstva.

Ana Stolić je u članku *Od detinjstva do devojaštva: Ideološka osnova podizanja ženske dece u Srbiji na kraju 19. veka* pratila procese modernizacije srpskog društva kroz promene u načinu vaspitanja ženske dece, kada država pokušava da pronađe adekvatan način školovanja ženske dece, kroz niz predavanja, tekstova u štampi i kroz štampanje pedagoških priručnika. I prve obrazovne institucije za osobe ženskog pola osnivaju se šezdesetih i sedamdesetih godina XIX veka. Ana Stolić je analizirala ideološke modele koji su dominirali u obrazovnim institucijama, uočavajući dva osnovna pravca: konzervativni i liberalni. Ipak, tokom celog ovog perioda karakteristično je da ni roditelji, ni obrazovni sistem nisu radili na tome da ženska deca izrastu u nazavisne individue, već su ih usmeravali ka tradicionalnim „idealima” poštovanje supruge i majke.

Krajem 19. veka u Srbiji bavio se i Vladimir Jovanović otvaranjem pitanja maloletničke delikvencije u tom raz-

doblju (*Maloletnička delikvencija u Srbiji na kraju 19. veka*). Kazneni zakonik Srbije reguliše pitanja maloletničke delikvencije tek od sredine XIX veka, kada se, zapravo, i uočava porast maloletničke delikvencije. Jovanović u svom radu razmatra vidove maloletničke delikvencije u Srbiji i način na koji je država kažnjavala prestupnike (deca su uglavnom fizički kažnjavana prvo u porodici, zatim u školi, dok je teže prestupnike kasnije fizički kažnjavala policija). On, takođe, traga i za uzrocima pojave prestupništva kod maloletnika i kao neke od njih navodi zlostavljanje u porodici ili gubitak roditelja.

I članak turskog istoričara, Bediz Jilmaza, *Deca ulični prodavci u Istanbulu: vidljivi znaci urbanog siromaštva*, posvećen je mračnoj strani detinjstva. Rad turske dece na ulici je danas uobičajeni fenomen, a činjenica da od 16.880.000 dece uzrasta od 6 do 17 godina, njih 1 635.000 radi na ulici čini istaživanje ove teme izuzetno značajnim za razumevanje jednog od načina zloupotrebe dece. Bediz Jilmaz je, tragajući za uzrocima ove pojave, pažnju posvetio analizi uslova života dece (teška ekonomska situacija, migracije iz istočnih i jugoistočnih krajeva Turske, loši porodični odnosi...) i vrsti života i rada na ulicama Istanbula, kao i državnim odredbama koje od septembra 2000. nastoje da reše ovaj problem.

Kristina Popova se bavila ideologijom Sindikata dečije zaštite u Bugarskoj (*„Impure Person has No Success in Life and That is Why the One Starves“: The Ideology of the Union for Child Protection in Bulgaria and the Appearance of Health-educating Rhetoric About Chil-*

dren in Bulgaria (1930s-1940s“) i zdravstvenim prosvetivanjem, kao važnim aspektom državne delatnosti. Odnos države prema deci u periodu koji Popova posmatra tretiran je kao merilo progressa i formulisan je kao jedan od nacionalnih prioriteta. Popova je navela i niz institucija koje su osnovane u cilju zdravstvenog prosvetivanja dece i niz publikacija koje su štampane, a u kojima je vidljiva ideološka pozadina tog angažmana.

Detinjstvo u Bugarskoj proučavala je i Milena Angelova u članku *Studentski letnji kampovi u Bugarskoj između dva svetska rata*, u kome je istraživala pojedine aspekte u promeni odnosa prema brizi o deci u Bugarskoj, baveći se posebno odnosom države prema najmlađoj populaciji, koja od 1934. u ovoj stvari ima glavnu ulogu. Državni naponi vidljivi su do izbijanja II svetskog rata, a karakterišu ih udružene aktivnosti državnih institucija, humanitarnih organizacija i društva u celini, s ciljem da se stvaraju psihički zdravi i intelektualno zreli mladi naraštaji. Autorka je posebnu pažnju posvetila letnjim kampovima i načinu na koji su deca tamo vaspitavana.

Četvrto poglavlje, *Problematično detinjstvo: Ratovi i migracije* sadrži četiri priloga, u kojima su izloženi problemi vezani za detinjstvo u ratnim okolnostima u 20. veku, uz fokusiranje na okrutnosti koje ratovi donose i posledice koje se odražavaju i „promptno”, i na kasniji razvoj.

Ljubinka Trgovčević je u članku *Deca i emigracija: primer srpske dece u Prvom svetskom ratu*, iz različitih uglova osvetlila težak položaj dece u ratu: od gubitka najbližih i psihičke nestabilnosti

izazvane bolešću, nemaštinom i strahom od neprijatelja, preko ograničenih mogućnosti školovanja, sindroma „prekinutog detinjstva” (preranog sazrevanja), promena u emotivnom životu, promena u okruženju, ekonomske nestabilnosti, sve do direktnog učešća dece u ratu (kao dobrovoljci, kuriri...). Ljubinka Trgovčević je posebnu pažnju posvetila deci-izbeglicama koja su napustila Srbiju i otišla u Francusku, bilo da se radilo o deci koja su sa svojim porodicama napustila zemlju, bilo da se radilo o deci koja su je napustila sama (kao siročad ili ona čiji su roditelji ostali u Srbiji).

Vasilis Mugrakis je u tekstu *Deca sa dve domovine: između Bane i Kitrosa* pisao o grčkoj deci i njihovoj repatrijaciji iz Bugarske početkom XX veka, kada se odnosi između Bugara i grčke manjine u Bugarskoj naglo pogoršavaju, što je dostiglo vrhunac 1906, kada su grčkoj zajednici uskraćena prava kojim je ona štitila kulturni i nacionalni identitet (pravo na grčke škole, novine i udruženja), da bi 1914. izgubila pravo i na grčku crkvu. Baveći se decom-izbeglicama iz Bugarske, Mugrakis je dao osvrt na njihov način života, običaje, stepen obrazovanja, kao i na životne uslove u egzilu (od života u grčkom selu Bana u oblasti Burgas, do njihove repatrijacije u grčko selo Kitros).

Dečije izbeglištvo bilo je tema i Miroslavu Jovanoviću i Milanu Ristoviću. Miroslav Jovanović je, baveći se decom-ruskim izbelgicama u tekstu *Prerana zrelost: detinjstvo u emigraciji (Ruska deca na Balkanu 1920-1940)* sagledao težak život ove dece, koja su zbog uslova u kojima su rasla prerano sazrela. Ovom preranom sazrevanju dodatno je doprineo i

rad dece, na koji su bila prisiljena usred nemaštine. Revolucija, građanski rat, gubitak bližnjih, razdvajanje porodica, siromaštvo, neregularni, nesigurni i teški životni uslovi, zajedno sa čestim migracijama uticali su na život izbeglica, a naročito na život dece, koja su u novoj sredini bila suočena i sa pitanjem identiteta.

U tekstu *Deca kao izbeglice: grčka deca u Jugoslaviji 1948-1960* Milan Ristović analizirao je život dece izbelica iz Grčke, prinudene da je napuste zbog građanskog rata (1946-1949), koji je, pored ideoloških i političkih posledica, ostavio neizbrisive tragove na društvenu strukturu Grčke, donoseći sa sobom rastavljanje porodica, bilo da se radilo o smrti članova porodice ili o njihovom višegodišnjem razdvajanju. Početkom 1948, deca iz Severne Grčke postala su protagonisti jedne od najdramatičnijih i najtežih epizoda u grčkom građanskom ratu. Oko 25 000 dece bilo je prinudeno na emigraciju u zemlje „narodne demokratije”, u kojima su se našla u središtu žestokih ideoloških, političkih i propagandnih sukoba. Posebna pažnja ovde je posvećena deci koja su utočište našla u Jugoslaviji, jer je njihova situacija bila naročito komplikovana posle sukoba sa SSSR-om i zemljama „narodne demokratije”. Agonija ove dece nastavila se sve do ranih osamdesetih, kada je izbeglima konačno dozvoljen povratak u Grčku.

Poslednje, peto poglavlje, *Rast pod nadzorom: Ideologija i građansko vaspitanje* donosi dva teksta iz Srbije, Predraga J. Markovića i Radine Vučetić¹, vezana za detinjstvo u komunizmu i jedan, Despina Karakatsani, vezan za grčko iskustvo.

„*Nomen est Omen*”. Davanje imena kao svedođanstvo o promenama nacionalnog identiteta u Beogradu u 20. veku Predraga J. Markovića predstavlja zanimljivu i inspirativnu studiju o ulozi davanja imena deci i kreiranju nacionalnog identiteta na taj naćin. Smatrajući da izbor imena mođe da posluži kao politićki indikator, kao i važno svedoćanstvo o mentalitetu i o promenama mentaliteta i ideoloških promena, Marković je pratio davanje „nacionalnih” imena (najtransparentnija: Leh, Ruslan, Italo, Hrvoje, Srboľjub, Alban) kao i pitanje nacionalnog identiteta u Beogradu i Srbiji u XX veku (taćnije, dva identiteta: srpskog i jugoslovenskog - Srboľjub/Jugoslav), uz uoćavanje ponovnog „otkrivanja” srpskih nacionalnih imena, koja se oslanjaju na srpsku srednjevekovnu tradiciju, i koja se deci intenzivno daju od osamdesetih godina (Vuk, Stefan).

Despina Karakatsani je posvetila pažnju građanskom vaspitanju u Grćkoj u posleratnom periodu (*Istorija građanskog vaspitanja u Grćkoj u posleratnom periodu (1950-1990): Sadržaj i ciljevi*). Ona se bavila položajem građanskog vaspitanja u grćkom obrazovnom sistemu i promenama u sadržaju ovog predmeta

tokom posleratnog perioda (o promenama svedoće i nazivi ovog predmeta: Politićko obrazovanje, Obrazovanje građanina, Socijalno i politićko obrazovanje, Elementi demokratske drđžave, Principi politićke nauke) oslikavajući promene u obrazovnom sistemu i društvenoj i politićkoj realnosti.

Zbornik *Detinjstvo u Jugoistoćnoj Evropi* završava se bogatom bibliografijom publikacija na temu istorije detinjstva, koja donosi spisak literature koju su koristili autori Zbornika, ali i i opšte literature vezane za istoriju detinjstva.

Na kraju treba dodati da deo projekta „History and History Teaching in South East Europe”, pored zbornika *Detinjstvo u Jugoistoćnoj Evropi*, koji se nudi, pre svega, profesorima i studentima univerziteta, ćini i istoroijska ćitanka *Detinjstvo u prošlosti* (urednici Milan Ristović i Dubravka Stojanović), namenjena nastavnicima i ućenicima srednjih škola, koja je prevedena na jezike zemalja iz okruženja i koja, zajedno sa zbornikom *Detinjstvo u Jugoistoćnoj Evropi*, predstavlja bogato i zanimljivo štivo i alternativne nastavne materijale za društvenu istoriju jugoistoćne Evrope.

Mr Radina VUĆETIĆ-MLADENović

¹ Pošto je autor ovog prikaza i autor ćlanka Bukvari i ideološka indoktrinacija dece: Socijalizam po meri ćoveka ili Dete po meri socijalizma, on ovom prilikom neće biti razmatran.